

KOČOVNÁ FILOSOFICKÁ
DIVADELNÍ SPOLEČNOST

PŘI KATEDŘE FILOSOFIE FILOSOFICKÉ FAKULTY MU

Filosof(ie)
a
žena

Josef Petrželka
Ondřej Sládek

Divadelní studio V
22. a 23. května 2002

Motto

„... když Thales, Theodore, zkoumaje hvězdy a hledě vzhůru spadl do studně; tu se mu jedna thracká služka, chytrá a vtipná, prý posmívala, že se snaží znát věci na nebi, ale co je před ním a u jeho nohou, že mu zůstává neznámo. Tento posměch se hodí na všechny, kdo se zabývají filosofií. Neboť vskutku takový neví o tom, kdo je vedle něho, a neví o sousedu, nejenom co dělá, nýbrž bezmála ani to, je-li to člověk či některý jiný tvor; avšak co je člověk a co takovému tvorů náleží různě od ostatních tvorů činiti nebo trpěti, po tom pátrá a tomu zkoumání věnuje svou námahu. ...“

Platón, *Theaitétos* 174–75

Úvod

Když listujeme v dějinách filosofie a čteme o jejích nejvýznamnějších postavách, jen zřídka narazíme na ženské jméno. Vypadá to, jako by tento obor vědění byl vyhrazen především mužům. Jestliže podlehneme tomuto zdání, napadá nás otázka: Jací byli oni mužové, věnující se filosofickému bádání? A jak vycházeli se ženami, jestliže jejich bádání je ženám, zdá se, tak vzdáleno? Není žena sokyní filosofie a nerozptyluje filosofa, když se chce plně věnovat své badatelské vášni? Nebo snad naopak je jeho Múzou, která jej inspiruje a vede k vrcholnému myšlenkovému zasvěcení? V každém případě můžeme očekávat, že pohled hloubavého filosofa na ženu bude odlišný od pohledu muže povrchního a prostopášného, který svůj život cele tráví v tělesných slastech.

Naše divadelní společnost Vám předvede čtyři příběhy filosofů a žen, které do jejich života — možná — zasáhly. Příběhy vycházejí z knihy Jiřího Cetla *Ale vždyť to byli filozofové ...* (Brno 2000). Autor byl mnoho let profesorem antické a středověké filosofie na Katedře filosofie FF MU. V této knize, jež má podtitul *Filozofické apokryfy*, představil nejznámější filosofy v životních situacích a vztazích, které sice možná nebyly skutečné, ale zato se v nich zrcadlí jejich filosofické myšlenky.

A odpověď na výše položené otázky? To už necháme na Vás ...

Přejeme příjemnou zábavu.

Vzpouira paní Xanthippy

Xanthippa — je snad dnes nějaká jiná žena antického Řecka známější? Sókratés, její manžel — nevytane na mysli většině lidí, když uslyší slovo filosof? Jak spolu tato proslulá dvojice vycházela? Zřejmě to nebyl romantický a idylický vztah. Podle svědectví Sókratova žáka Xenofóna byla Xanthippa žena protivná a nesnesitelná především kvůli svým řečem. Příklady jejích řečí nám Xenofón nezanechal, takže se můžeme pouze domýšlet, že byla hašteřivá, lidem nadávala a urážela je, zkrátka že byla „hubatá“. Ale nesud' me ji příliš přísně. Rodinný život se Sókratem jí totiž neposkytoval klidné rodinné zázemí. Xanthippa musela o Sókratovu pozornost soupeřit s filosofii, a to možná učinilo její povahu tak zahořklou.

Sókratés jako muž i jako filosof považoval tělesné požitky za nedůležité a byl velmi skromný při uspokojování tělesných potřeb (např. chodil vždy bos a velmi lehce oblečen). Člověk se podle něj měl starat především o svou duši a žít ctnostně, protože jen v takovém případě se mu povede dobře. Ovšem starost o rodinu se třemi dětmi asi vyžaduje poněkud materialističtější přístup, a proto pochopíme Xanthippino nepřátelství vůči filosofii, již se Sókratés věnoval na úkor manželky a kamenického řemesla, jemuž se od svého otce vyučil.

Ostatně nevíme s jistotou, jak to u Sókratů doma chodilo. Nejvýznamnější Sókratův žák — Platón, který zanechal stejně významné svědectví o svém učiteli jako Xenofón — nám Sókratovy rodinné poměry nijak neodhaluje. Navíc je o něm známo, že ve svých dílech nerozlišoval mezi myšlenkami Sókratovými a těmi, které z podnětů svého učitele rozvinul už on sám (zmínit je třeba v první řadě jeho nauku o idejích). Platónovo svědectví o Sókratovi je proto dodnes předmětem otázek a dohadů zvědavých badatelů.

Jiný Sókratův žák, Alkibiadés, byl — ovšem podle Platóna — do velkého učitele zamilován. Jsa velmi krásný a ušlechtilý a maje vrozeny velké vojevůdcovské schopnosti, získal Sókratovu lásku. Jenže Sókratés nemiloval pouze jeho tělo, nýbrž chtěl především přivést jeho duši k filosofickému životu a filosofické lásce. Alkibiadés však byl sice krásný, ale povrchní a nestálý, a smyslu pro filosofii se mu nedostávalo. Nakonec za svou politickou nestálost zaplatil životem. Náš první příběh Vám chce ukázat, jak to mezi těmito antickými postavami bylo–nebylo ...

Pokud by Vás jejich osudy zaujaly, můžete se s nimi blíže seznámit v následujících knihách:

Xenofón: *Vzpomínky na Sókrata*. Svoboda, Praha 1972 (edice Antická knihovna).

Platón: *Symposion*. Oikúmené, Praha 2000.

Platón: *Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*. Oikúmené, Praha 1994.

Epikúros aneb Omne animal

Od konce 4. st. př. n. l. se začaly v Řecku a především v Athénách rozvíjet nové filosofické směry. Z nich až dodnes v obecném povědomí utkvěly stoicismus a epikúreismus. Obdivujeme toho, kdo dokáže se stouckým klidem a pevnou vůlí snášet neblahé rány osudu a nenechá se vyvést z míry nečekanými událostmi. Tento stěžejní dosažitelný ideál před člověka postavil už zakladatel stoicismu Zénón z Kitia. Méně obdivu (ale možná více závidění, kdoví) máme pro ty lidi, kteří vyhledávají a vychutnávají požitky a slasti všeho druhu. Pokud o nich nechceme pronést otevřeně odsuzující soud, uchylujeme se občas k tomu, že jejich životní styl označíme jako epikúrejský.

Přitom snad netušíme, že Epikúros by takové požitkáře vůbec nepustil do vrat své školy, nazvané Zahrada. Sice pro něj slast a blaženost byly cílem života, avšak ne každá slast. Slasti a příjemnosti je třeba volit s rozumem tak, aby se příjemnost se zítřejším ránem neproměnila v bolest ještě větší, než byly včerejší příjemnosti. A vůbec Epikúra tělesné slasti příliš nepřitahovaly, lepšími se mu totiž zdály slasti duševní. Žít rozumně — to znamená žít slastně a příjemně, čehož nedosáhneme, pokud nebudeme žít ctnostně.

K úplné blaženosti, moderně řečeno k úplnému štěstí, potřebujeme jen dvě věci: Aby nás nebolelo tělo a aby ani naše duše netrpěla žádnými obavami a strachem, např. strachem ze smrti. Zbavit člověka obavy ze smrti, z bohů a posmrtných trestů pro nesmrtelnou duši — toho chtěl Epikúros dosáhnout svým filosofickým učením. Byl přesvědčen (v tom není mezi filosofy zdaleka jediný), že pouze ve filosofickém životě se ukrývá pravé štěstí.

Tehdejší filosofové se ovšem k sobě nechovali zrovna přátelsky a ohleduplně. Stoikové, kteří blaženost spatřovali nikoli v příjemném životě, nýbrž v životě ctnostném (čímž se od filosofa ze Zahrady příliš nelišili), chtěli epikúrejské konkurenci odlákat žáky a přitom se neštítili Epikúra pomlouvat a obviňovat jej z požitkářství a prostopášností (například že dvakrát za den zvracel z přejedení). Kvůli tomu získalo slovo „epikúreismus“ své nepříliš lichotivé zabarvení.

Nemůžeme stoiky v čele se Zénónem a Epikúra jednoznačně rozsoudit, protože díla obsahující jejich myšlenky se nám nedochovala. Od Epikúra máme jen tři (možná nepravé) listy, z četných spisů Zénónových zbyly jen zlomky. Proto náš druhý příběh nevypráví o tom, jak to s Epikúrovou prostopášností bylo–nebylo, nýbrž pouze jak to snad mohlo — avšak nemuselo být . . .

O stoicích, epikúrejcích a jejich filosofii se můžete více dozvědět v těchto publikacích:

Díogenés Laertios: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Nová tiskárna, Pelhřimov 1995.

Seneca: *Výbor z listů Luciliovi*. Svoboda, Praha 1987 (edice Antická knihovna).

Locke vysvětluje francouzské slečně své učení

John Locke (1632–1704) byl jeden z nejvýznamnějších představitelů filosofie empirismu — směru, který hájil přesvědčení, že veškeré naše poznání pochází ze smyslů. Pokud by někdo byl od narození zbaven možnosti smyslového vnímání, nemohl by dosáhnout žádného vědění, protože v samotné duši žádné poznatky obsaženy nejsou — duše je „tabula rasa“, nepopsaná deska. Vnímáme jednotlivé vlastnosti věcí, např. barvy, tvary, vůně či zvuky. Locke vlastnosti či kvality rozdělil na primární, které skutečně patří samotným tělesům nezávisle na pozorovateli — např. rozlehlost, tvar, pohyb, počet, a sekundární, které vznikají interakcí našeho smyslového orgánu s primárními kvalitami — sem patří barvy, vůně, tóny. Ty vlastně neexistují nezávisle na nás, nýbrž pouze v našich smyslových vjemech.

Naše poznání může pracovat pouze s takovými idejemi, jež vnímáme. Můžeme se domýšlet, že vnímané vlastnosti náležejí nějaké vnější věci — filosofové říkají „substanci“. Avšak Locke si nebyl jist tím, zda takové substance existují, protože naše smysly jsou uzpůsobeny jenom pro vnímání kvalit. Přísně empiricky vzato — a angličtí empirikové byli přísní — vidíme pouze barvu, cítíme pouze vůni, chutnáme pouze sladkokyselou chuť, avšak žádným smyslem nevnímáme jablko jako věc, jíž všechny tyto vlastnosti připisujeme. Je tedy otázkou, zda věci (substance) vůbec existují.

Ovšem tato filosofická pochybnost Johnovi vůbec nebránila, aby se prosadil v praktickém životě. Aktivně se účastnil tehdejších převratných politických událostí (jistou část svého života kvůli tomu strávil v exilu). Politickým tématům se věnoval také ve svých spisech, začátkem 60. let 17. století sepsal *Dva traktáty o vládě* a koncem let 80. *Dvě pojednání o vládě*. V 90. letech spoluzaložil Anglickou banku a prosadil reformu mincovnictví. K penězům měl blízký vztah vždy — to dokládají jeho pečlivě vedené účty, v nichž se nacházejí i takové položky, jako šiling za strávení večera se slečnou Susan. Ostatně úspěchy u žen měl Locke celý život, i když se nikdy neoženil.

Snad mu neodolala ani leckterá francouzská slečna za jeho pobytu ve Francii v letech 1675–79. A snad se tehdy odehrál i příběh podobný tomu našemu . . .

O Johnu Lockovi se můžete více dozvědět např. v knize:
I. Tretera: *Nástin dějin evropského myšlení*. Paseka, Praha 1999.
J. Locke: *Esej o lidském rozumu*. Svoboda, Praha 1984.

Rousseau v saint-germainském lese

Jean Jacques Rousseau (1712–1778), sociální myslitel, politický reformátor, hudebník, botanik a tulák, se narodil v pietistické rodině ženevského hodináře. Jeho romantická a sentimentální povaha měla však daleko k protestantskému puritanismu, a proto utekl od rodiny.

Světlem se protloukal jak mohl (většinou se živil opisováním not), až se dostal do Turína, kde se nechal pokřtít jako katolík (roku 1754

v Ženevě konvertoval zpět). V kantonu Vaud konečně našel spřízněnou duši — o 12 let starší paní Françoise Louise de Warens, která na něj měla podstatný vliv až do konce jeho života. Rousseau byl této vysoce vzdělané dámě učitelem, úředníkem, sluhou, ale i milencem. Léta 1738–1741 strávená na jejím venkovském statku v Les Charmettes u Chambéry patřila k jeho neklidnějšímu období.

Za následného pobytu v Paříži se seznámil s Voltairem, Diderotem, Grimmem, Holbachem a Buffonem. Později se zapojil do jejich projektu *Encyklopedie aneb racionálního slovníku věd, umění a řemesel*, do něhož napsal statě o hudbě a politické ekonomii.

V roce 1749 vypsala dijonská Akademie soutěžní otázku: „Přispěl rozvoj věd a umění ke zkáze, či k očistě mravů?“, na niž Rousseau odpověděl záporně, nicméně jeho *Rozprava o vědách a umění* byla ohodnocena jako nejlepší a získala cenu. O tři roky později Rousseau opět odpovídá — tentokrát na otázku, jaké jsou příčiny nerovnosti mezi lidmi. Spis *Rozprava o původou nerovnosti mezi lidmi* sice nebyl ohodnocen jako nejlepší, avšak pozornost vzbudil ještě větší, než práce vítězná.

Rozprava o vědách a umění ukázala na protiklad řádu přírody a řádu společnosti, na protiklad rozumu a citu; utvrdila ho v názoru, že současná společnost má sice vědy a umění na vysoké úrovni, ale zároveň je zkorumpovaná a pokrytecká. Ve své druhé rozpravě líčí hypotetický vývoj člověka od bytosti téměř zvířecí ke stavu lidského soužití (v rodině, osadách), spojenému s rozvojem řeči a schopnosti pracovat a obstarávat si věci sloužící k pohodlí. Podle Rousseaua byl člověk právě v tomto stádiu vývoje — na úrovni divocha — šťastný a dobrý. Tento stav je pravou lidskou přirozeností, avšak člověk chtěl mít více než potřeboval, a tak vznikla majetková nerovnost. Její vznik lze datovat od okamžiku, kdy si člověk vymezil kus země a jako první řekl: „Toto patří mně!“ Společenská smlouva v Rousseauově pojetí vznikla zprvu proto, aby tuto majetkovou nerovnost chránila — byla tedy smlouvou bohatých proti chudým.

Své názory Rousseau nechtěl pouze hlásat, ale skutečně žít. Svě „Revenons à la nature!“ (Vraťme se k přírodě!) sám praktikoval tak, že odložil normální oblečení, ale i hodinky a začal nosit šat z hrubé látky. Veškerou techniku, moderní prostředky, ale i mravy a divadlo považoval za nepřirozené, umělé, vytvářející nerovnost a odvádějící člověka od stavu jeho původní nezkaženosti — šťastného divocha.

V přirozeném, pokryteckými společenskými institucemi nedotčeném vztahu žil dlouhá léta s Thérèse Levasseurovou. Nakonec však podlehl

společenským konvencím a roku 1768 se s ní oženil — spíše ovšem z vděčnosti za její věrnost než z opravdové lásky, neboť jeho srdce bylo přitahováno ženami urozenými, vznešenými a vzdělanými, k nimž prostá pradlena Thérèse nemohla patřit. Zemřel 2. 7. 1778 v Erménonvillu — dlouho se věřilo, že svůj život skončil sebevraždou, to se však nepodařilo prokázat.

Paradoxy Rousseauova „toulavého“ života jsou obrovské, sám se je pokusil zachytit v osobní zpovědi *Vyznání*, ale i *Dumách samotářského chodce*. My jsme se je Vám pak pokusili ukázat tak, jak byly i nebyly . . .

O Jeanu Jacquesi Rousseauovi se můžete více dovědět:

J. Halada: *Osvícenství — věk rozumu*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984.

J. J. Rousseau: *Dumy samotářského chodce. Na desíti procházkách*, Karel Stan. Sokol, Praha 1913.

J. J. Rousseau: *Rozpravy*, Svoboda, Praha 1978.

Postavy a jejich ztvárnění

Xanthippa	Tereza Mynářová nebo Jaroslava Šalomová
Sókratés	prof. Jan Zouhar nebo dr. Josef Petrželka
Alkibiadés	Adam Kubát
Platón	Aleš Meduna
Hetéry z Pirea	Kateřina Dvořáková nebo Jana Gajdošová Dana Krídlová Marianna Kudelová nebo Eva Švédová Marta Zapletalová
Epikúros	Radek Burhan nebo Jan Blaško
John Locke	Jan Blaško nebo Radek Burhan
Lisette	Kateřina Dvořáková nebo Marianna Kudelová
Rousseau	doc. Josef Krob nebo Adam Kubát
Terezka	Jana Gajdošová nebo Eva Švédová
Tchýně	Jaroslava Šalomová nebo Tereza Mynářová
Zbytečný člověk	prof. Jaroslav Hroch nebo Tomáš Tauš
Persilé	David Unger nebo Rudolf Šnajder

Tvůrci

Kostýmy	Danuše Jánová
Rekvizity	Kateřina Filipiová Jiří Sysel
Zvuky	Josef Krob
Hudba	Jiří Raclavský
Texty	Adam Kubát
Zpěv	Barbora Koudelková Jana Janštová Jaroslava Šalomová Marianna Kudelová Adam Kubát David Unger
Scénář a režie	Jan Váně Josef Petrželka Ondřej Sládek